

© JEAN KOENE 1993

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, gekopieerd of overgenomen,
zonder de schriftelijke toestemming van de schrijver.

Een minister van onderwijs

Johannes Henricus van der Palm (1763-1841)

EEN MINISTER VAN ONDERWIJS

De Zanger, de Redenaar, de Schilder, die slechts zijne eeuw behagen wil, verga met zijn kunstwerk.

Die woorden sprak de veelgeprezen redenaar Van der Palm in 1810 tijdens zijn ‘Redevoering over het oordeel der nakomelingschap’. Hij hield een toespraak voor de Amsterdamse Maatschappij Felix Meritus. Van der Palm, die hoogleraar was in Leiden, trad kennelijk als gastspreker op, toen bij het ‘departement tekenkunde’ van Felix Meritus prijzen werden uitgereikt.

Van der Palm was hoogleraar in de Oosterse talen en, gedurende zes jaar, zoiets als minister van onderwijs. Bovendien kon hij prachtige toespraken houden, waarmee hij in zijn tijd een grote faam verwierf. C.G.N. de Vooy, taal- en letterkundige uit de twintigste eeuw, schreef over hem in zijn *Historische schets van de Nederlandse Letterkunde*: ‘Van der Palm onderscheidde zich als redenaar en schrijver door eenvoud en goede smaak, gunstig afstekend bij de smakeloosheid en overlading bij sommige tijdgenoten’. De Leidse hoogleraar was een vertegenwoordiger van de nieuwe revolutionaire tijd, die rond 1780 was ingetreden, en een taalkunstenaar.

REDENAAR

Hoewel hij het gebruik van levende taal voorstond, kon hij zich niet helemaal losmaken van de onnatuurlijke taaltraditie en nog zonder enige schroom een zin schrijven als die over de Zanger, de Redenaar en de Schilder, – met onverklaarbare hoofdletters, met het vrouwelijke ‘zijne’ en de aanvoegende wijs ‘verga’.

Ik zal Van der Palm nog even bij Felix Meritus aan het woord laten, zodat hij zelf kan demonstreren, hoe zijn spreektrant was. In Amsterdam sprak hij kunstenaars toe en hield hen voor, dat de lof van het nageslacht, van ‘de nakomelingschap’ de hoogste onderscheiding is die een kunstenaar ten deel kan vallen.

Het oordeel der nakomelingschap is beslissend in het gebied der schoonheid; in alles wat tot werken van verbeelding en gevoel, van vernuft, kunst en smaak betrekking heeft...

Daar valt natuurlijk tegen in te brengen, dat de kunstenaar er persoonlijk weinig voldoening aan beleeft, als hij de eerbewijzen niet zelf in ontvangst kan nemen.

De nakomelingschap! Is met de klank van dit woord niet een somber en troosteloos denkbeeld verbonden? Verplaatst het ons niet in een tijdkring, waarin wij niet meer zijn zullen? Dan moge men ons prijzen en ten hemel verheffen, wij hooren het niet meer! Dan mogen onze werken tegen goud worden opgewogen, wij hebben er geen nut meer van! Onze geschriften mogen in alle boekverzamelingen prijken, onze kunststukken in prachtige zalen ten toon hangen, het lang gesloten oog kan zich in die roem niet verlustigen!

Maar, zegt Van der Palm, de ware kunstenaar is niet uit op eigentijdse loftuitingen, op het ‘handgeklap der menigte’ van zijn eigen dagen. Wie goedkoop succes nastreeft, zal terecht spoedig vergeten raken.

Poogt gij slechts te behagen, te schitteren, toejuiching te verwerven, ook zonder ze te verdienen: welaan! schik u naar den smaak des tijds; vraag niet wat schoon is, maar wat voor schoon gehouden wordt...Verkracht uw eigen kunstgeweten...

Verraad de kunst, heul met hare vijanden, of maak een schandelijk verdrag met hen!

Maar uit den tempel der onsterfelijkheid zijt gij uitgesloten; waar zij alleen hunne plaats bereid vinden, die aan het onvergankelijk schoon een onbevleete hulde bragten, den wansmaak hunnes tijds moedig het hoofd boden, en den lof van één geslacht verachteten, om dien van alle volgende te verwerven!

Zo gloedvol sprak Van der Palm als hij optrad als redenaar. Om zijn oratorisch talent werd hij door zijn tijdgenoten gevierd en zelfs nog een eeuw lang door het nageslacht geprezen. Daarna is hij – zoals hij dat zelf zou uitdrukken – met zijn redenaarskunst vergaan. Toch verdient hij het niet om helemaal vergeten te worden. Want Van der Palm was meer dan een goed redenaar. Hij heeft op andere terreinen activiteiten ontplooid die hem nog steeds recht geven op enige erkenning door het nageslacht.

PATRIOT

Johannes Henricus Van der Palm werd in 1763 in Rotterdam geboren. Zijn vader, Kornelis van der Palm, was daar onderwijzer en kostschoolhouder en het was dus tamelijk voor de hand liggend, dat hij persoonlijk zorg droeg voor de basisopleiding van zijn zoon. En dat lukte uitstekend. Vader Van der Palm wist Johannes in korte tijd zover te brengen dat die zijn studie kon voortzetten aan de Erasmusse school in zijn geboortestad. De klassieke vorming die hij daar onderging, verliep zo voorspoedig, dat hij al op vijftienjarige leeftijd kon beginnen aan een Academische studie in Leiden. Zoals veel van zijn leeftijdgenoten koos hij voor de studie in de theologie. Hij werd vooral geboeid door de colleges van zijn hoogleraar Schultens, oriëntalist, die in het hart van de jeugdige student een vurige liefde wist te ontsteken voor de Oosterse talen.

Na zijn studie in Leiden werd Van der Palm predikant in het Utrechtse Maartensdijk, maar niet voor lange tijd. Hij geraakte namelijk al spoedig in de problemen ten gevolge van zijn partijpolitieke keuze en moest uit het openbare leven en dus ook uit zijn ambt verdwijnen. Van der Palm had zich namelijk aangesloten bij de republikeinse partij, de patriotten, waar zijn vriend Bellamy ook lid van was. Bellamy was in de patriottische beweging een op de voorgrond tredende figuur. Hij was dat geworden door zijn publicaties in het patriotten-tijdschrift *Post van den Nederrijn* en vooral ook door zijn strijdzangen, die hij onder schuilnaam in het licht zond: *De Vaderlandsche Gezangen van Zelandus*.

Van der Palm zal ongetwijfeld minder strijdlustig geweest zijn dan zijn vriend, maar maakte van zijn politieke overtuiging en sympathieën geen geheim. Samen met zijn vader overhandigde hij in Delfshaven een krijgsbanier aan het plaatselijke exercitiegenootschap, een strijdgroep van de patriotten. Dat kon hij op dat moment nog ongestraft doen, maar toen in 1787 de prinsgezinden de macht volledig in handen kregen, dankzij de militaire steun van de Pruisen, moest hij zich uit de voeten maken en onderduiken. In Middelburg vond hij, in het huis van een patriciërsfamilie, een veilige schuilplaats.

Maar het kwam allemaal weer goed. Nadat in 1795 de patriotten, met steun van de Fransen, hun Bataafse Republiek hadden kunnen vestigen, kwam Van der Palm als de Zeeuwse leeuw weer boven water. Zijn politieke gezindheid, die hem een behoorlijke tijd in een lastig parket had gebracht, strekte hem nu tot aanbeveling voor een baan die hem op het lijf bleek te zijn geschreven. Hij werd hoogleraar in de Oosterse talen, als opvolger van Schultens in Leiden. Aanvankelijk was de oriëntalist Rau tot opvolger bestempeld, maar die zag de leerstoel langs zijn neus gaan, omdat hij prinsgezind was geweest.

‘MINISTER’

De eerste periode van zijn hoogleraarschap was slechts van korte duur. In 1799 legde hij die functie neer, om minister van onderwijs te kunnen worden in de Bataafse Republiek. Deze functionaris heette toen anders. Een ‘minister’ was immers tot dan toe ‘een dienaar des konings’ geweest en voor dergelijke dienaren was in de nieuwe republiek geen plaats meer. Van der Palm werd ‘Agent van Nationale Opvoeding’ en juist in die functie heeft hij grote verdiensten verworven voor het Nederlandse onderwijs in het algemeen en voor het moedertaalonderwijs in het bijzonder.

Onder het bewind van Van der Palm, van 1799 tot 1805, werd een begin gemaakt met het staatsonderwijs (1801). Voordien was de gereformeerde godsdienst staatsgodsdienst geweest, met als vanzelfsprekend gevolg dat alle onderwijs gereformeerd van karakter was. Van der Palm bereidde tijdens zijn bewindsperiode de wet voor van 1806, die het staatsonderwijs officieel in het leven riep.

Grote betekenis heeft Van der Palm gehad voor de ontwikkeling van het Nederlands tot algemene taal voor het hele land, en voor de ontwikkeling van het onderwijs in die taal.

Hij trof maatregelen die zouden leiden tot het ontstaan van een Algemeen Beschaafd Nederlands: er kwam een nieuwe spraakkunst en er kwam een nieuwe spelling.

NIEUWE TAALKUNDIGEN

Er waren in die dagen geen specialistisch geschoolde Neerlandici aan wie de opdracht kon worden gegeven om een spraakkunst en een spellingregeling te ontwerpen. Lange tijd werden classici als de

taal- en letterkundigen bij uitnemendheid beschouwd. Maar de classici waren een beetje ‘uit’. Doordat rond de eeuwwisseling de afrekening begon met het classicisme van de achttiende eeuw, verloren de classici op het terrein van de Nederlandse taal- en letteren hun gezag.

Gedurende het grootste deel van de voorafgaande eeuw had de autoriteit van de klassiek geschoolde taalgeleerde Balthasar Huydecoper (1695-1778) zwaar gewogen en een antiek stempel gedrukt op de schrijftaal en op de taal van de letterkunde. Nu, in de romantische negentiende eeuw, werd hij gezien als de ‘Taaldespoot uit de pruikentijd’. Huydecoper had zich in zijn tijd verzet tegen wat hij zag als de mishandeling ‘van de heerlijke moedertaale’. Hij had geklaagd over de manier waarop de mensen zich schriftelijk uitdrukten: in een taal ‘daar noch schikking, noch spelling, noch waarneming van geslachten’ in te vinden was. Huydecoper was het blijkbaar ontgaan, dat veel mensen zich bij het schrijven niet meer bekommerden om de gekunstelde schrijftaal die inmiddels ingeburgerd was, maar gewoon keken naar het levend model van de gesproken taal. Ook in de wereld van de litteraire schrijvers steeg de dagelijkse beschaafde omgangstaal in aanzien en werd het dictaat van de taalgeleerden meer en meer genegeerd. Proza-schrijvers als Justus van Effen en de dames Wolff en Deken schreven een taal die in onze tijd nog heel natuurlijk aandoet en dat kan ook gezegd worden van enkele dichters uit hun tijd, zoals Jacob Bellamy en Johannes Kinker.

Waar behoefte aan bestond was niet een autoritaire vóórschrijvende spraakkunst, gebaseerd op het Latijn, maar een zuiver beschrijvende spraakkunst die een reëel beeld gaf van het Nederlands. Van der Palm nam zich voor dat die er zou komen.

Bij zijn inzet voor een Algemeen Beschaafd Nederlands kreeg Van der Palm steun van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en later vooral van de Bataafsche Maatschappij. Dat was een nieuw instituut waarin enkele oudere dichtgenootschappen zich verenigd hadden. Als Van der Palm er al niet zelf op kwam, werden hem uit die vooruitstrevende kringen voldoende frisse ideeën aan de hand gedaan. Het schrijven van een nieuwe spraakkunst werd daar niet beschouwd als het werk van een classicus en Van der Palm dacht er kennelijk ook zo over, want hij vertrouwde dat werk toe aan iemand met een heel andere achtergrond: een theoloog. Dat lijkt een vreemde keuze, maar ze was in die tijd niet opzienbarend, omdat veel theologen grote taalkundige en litteraire activiteit aan de dag legden. Vooral veel theologen afkomstig uit de school van Leiden deden dat. Een Remonstrantse predikant uit Rotterdam, Petrus Weiland kreeg de opdracht en in 1805 kon hij al met zijn Nederduitsche Spraakkunst voor de dag komen.

Een andere theoloog en predikant, Matthijs Siegenbeek, bewoog zich eveneens op het terrein van de Neerlandistiek. In 1897 was Siegenbeek in Leiden aangesteld als hoogleraar in de Nederlandse taal. Aan hem werd opgedragen, een regeling van een algemeen geldende spelling op te stellen. Zijn *Verhandeling over de spelling*, met woordenlijst, verscheen in 1804 en daarmee werd de grondslag gelegd voor een spellingvoorschrift dat de geschiedenis zou ingaan als de ‘spelling-Siegenbeek’.

BESCHAAFD NEDERLANDS IN SOORTEN

Dat er een algemene Nederlandse taal moest komen, daarover waren veel mensen het met elkaar eens. De maatregelen van Van der Palm vielen daardoor in goede aarde, maar deze zullen niet onmiddellijk

een absolute eenheid van taal hebben voortgebracht. Toch constateerde Johannes Kinker in 1810, dat de beschaafde mensen een taal spraken die weinig verschillen vertoonde. Een iets oudere tijdgenoot van hem, Arend Fokke Simons, had even eerder nog heel grote verschillen opgemerkt. Simons stelde een *Ironisch Comisch Woordenboek* samen, voorzien van een Inleiding die in dit verband van belang is. Bij de beschaafde Nederlanders uit zijn tijd, zo weet hij in die inleiding te melden, waren vier soorten taalgebruik te onderscheiden, die wij nu zouden aanduiden als: deftige taal, stadhuistaal, taal van de burgerij en plat. Aan de hand van voorbeelden laat hij zien waarin de drie eerste, de ‘beschaafde’ varianten, van elkaar afwijken.

Simons laat een mening, een stelling, op drie manieren onder woorden brengen. Die stelling luidt: niets is erger dan geringschatting van de eigen taal ten opzichte van vreemde talen.

De deftige zegt dit, volgens Simons, zo:

‘Niets is schandelijker, dan dat een volk deszelfs eigen moedertaal misacht, en eene vreemde taal boven dezelve stelt.’

In ambtelijke stadhuistaal luidt dat:

‘Niets is abominabeler, dan dat eene natie derzelve moedertaal mepriseert en eene aliene daarvoor praediligeert en anteponeert.’

De gewone burger drukt het weer anders uit:

‘Der is gien leelijker ding, als dat ien volk zen eigen moers taal veracht, en ien vreemde veurtrekt.’

Deftig of ambtelijk, de aanzienlijken blijken geen afstand te kunnen doen van die vreselijke, geijkte woordjes ‘dezelve’ en ‘hetzelve’. Hun taal is ermee doorspekt, net als de taal van mijn ‘gesiegenbeekte’ Statenbijbel. Bepaalde verzen uit die bijbel maken het in dit opzicht wel heel erg bont, zoals Joël hoofdstuk II vers 5:

Vóór hetzelve verteert een vuur, en achter hetzelve brandt een vlam; het land is vóór hetzelve als een lusthof, maar achter hetzelve eene woeste wildernis, en ook is er geen ontkomen van hetzelve.

Die overheidsdienaren hadden ook toen al iets heel opmerkelijks in hun taal. Uit de voorbeelden die Arend Fokke Simons geeft, valt op te maken dat zij een speciale voorliefde hadden voor vreemde woorden. Net als in onze dagen zal er toen heel wat ‘geïnsisteerd’, ‘gepersisteerd’, en ‘geïmplementeerd’ zijn. – En natuurlijk ook ‘geëpibreerd’, om het eens met Carmiggelt te zeggen.

EEN NIEUWE LETTERKUNDE: IN PROZA!

In de baaierd van beschaafde taalsoorten moesten Weiland en Siegenbeek hun weg trachten te vinden. Ze wilden in principe de gesproken algemene taal van hun tijd beschrijven en de juiste schrifttekens ervoor vastleggen, maar volgens latere taalgeleerden, zijn ze maar zeer ten dele in hun opzet geslaagd.

In de nieuwe spraakkunst en in de nieuwe spellingregeling bleef veel van het traditionele schrijftaalgoed en spellingbeeld gehandhaafd. Maar de principiële erkenning dat de gesproken taal als de eigenlijke taal moest worden beschouwd, opende de weg naar vernieuwing. De hogere achting voor de gesproken taal heeft ongetwijfeld ertoe bijgedragen dat de literatuur in de loop van de negentiende eeuw geleidelijk aan een natuurlijker karakter kreeg en het proza in aanzien steeg.

Literatuur was rond 1800 in veler ogen uitsluitend dichtkunst, poëzie. In 1805 verscheen het eerste boek over de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde, geschreven door Jeronimo de Vries, waaruit blijkt dat die eenzijdige opvatting over literatuur toen nog steeds heerste. In zijn *Proeve eener geschiedenis der Nederlandsche Dichtkunde* schonk De Vries alleen aandacht aan de verskunst. In dat opzicht zou echter spoedig verandering optreden, want door het nieuwe ideaal van levend Nederlands kreeg het proza de kans om aan zijn opmars te beginnen en uiteindelijk te triomferen in de Nederlandse letterkunde.

VAN DER PALM ALS PROZASCHRIJVER

In 1806 ging Van der Palm weer terug naar Leiden om daar opnieuw zijn leerstoel voor de Oosterse talen te bekleden en hij bleef dat doen tot aan het einde van zijn loopbaan in 1833. Groot werd al spoedig de invloed die hij uitoefende op de studenten van de Leidse Hogeschool, speciaal op de studenten die lid werden van De Rederijkerskamer voor Uiterlijke Welsprekendheid. Veel van onze bekende predikanten-schrijvers – Beets, Kneppelhout, Hasebroek – beoefenden daar de welsprekendheid en werden er tot schrijven aangespoord. De betekenis die Van der Palm had voor de Nederlandse letteren is onmiskenbaar, maar ze was ook betrekkelijk en slechts indirect. Ze is zeker niet toe te schrijven aan zijn eigen litteraire prestaties. Gedichten die hij ooit schreef, werden spoedig vergeten en zijn oratorisch proza was evenmin van een gehalte om de eeuwen te trotseren. Maar helemaal zonder waarde is dat proza nu ook weer niet geweest. Het vond veel navolging, ook na Van der Palms tijd. Misschien klinkt het zelfs hier en daar nog na in het proza van Multatuli. Max Havelaar, die de hoofden van Lebak zo mooi kon toespreken, lijkt iets van Van der Palm geleerd te hebben.

In zijn tijd werd Van der Palm alom gevierd, niet als prozaschrijver, maar als spreker. Bij talloze gelegenheden trad hij in die hoedanigheid op. Een van zijn optredens is zelfs historisch te noemen. In 1812, dus in de Franse Tijd, werd hij ertoe verplicht, een toespraak te houden bij de officiële opening van de colleges aan de Leidse Hogeschool. Het was een bijzondere gebeurtenis, want die Hogeschool zou voortaan deel uitmaken van de Université de France. Bij die gelegenheid, en in aanwezigheid van de hoogste gezagsdragers, bestond hij het om het Nederlandse volk op te wekken tot trouw aan het vaderland. Dat viel bij de Fransen helemaal verkeerd, maar nog erger wist hij het bij hen te verbruïen door iets na te laten. Van hem als spreker werd verwacht, dat hij een woord van hulde zou richten aan het adres van keizer Napoleon. Zo hoorde dat nu eenmaal, maar Van der Palm deed dat niet. Een dergelijk affront kon niet ongestraft blijven. Toch kwam hij er nog genadig af. Hij kreeg alleen maar een berisping, de lichtste straf, wat hij te danken had aan de voorspraak en bescherming van een aanzienlijke relatie: de Hertog van Plaisance.

Het prozawerk dat Van der Palm heeft nagelaten bestaat voor het overgrote deel uit de teksten voor

zijn toespraken. Maar hij schreef ook ander werk, onder meer een bijbelbewerking voor de jeugd. Het langst is in de herinnering blijven voortleven het boek dat hij schreef na het vertrek van de Fransen: het *Geschied- en redekunstig gedenkschrift van Nederlands herstelling in den jare 1813*. In dat geschrift haalde hij fel uit tegen Napoleon, van wie hij het karakter probeerde te analyseren. Napoleon erkende geen morele wetten voor zichzelf, was de conclusie. Van der Palm formuleerde het aldus:

Hinderpalen der zedelijkheid stonden hem nooit in de weg: geen mededogen drong in zijne ijzeren borst; het kostte hem niets door stroomen menschenbloed te waden tot zijn doel. De wetten van eer en trouw achtte hij voor allen, behalve voor zich te zijn; hij eischte hare volbrenging met grooter gestrengheid van anderen af, naarmate hij ze zelfschaamtelozer vertrad. Leugen en veinzerij nam hij te baat, somtijds uit gevoel van zwakheid, maar doorgaans uit praal en ijdelheid, of aangeboren verraderschen inborst. Hij beloofde aan de volken voorspoed, ter zelfder tijd dat hij bevelen gaf, om hunne welvaart op het hart te trappen; en terwijl hij hen in tranen en wanhoop dompelde, wilde hij openlijk als hun weldoener geprezen zijn.

Zijn uitvoerigste prozawerk ontstond toen hij al tegen de zestig liep. Als kenner van de Oosterse talen en als bekwaam stilist was Van der Palm de aangewezen man voor het schrijven van een modernere bijbelvertaling. Die immense taak nam hij op zich. In 1818 verscheen van die vertaling het eerste gedeelte en in 1828 was het werk voltooid.

Dat de invloed van Van der Palm op de jongere schrijvers zo bijzonder geweest is, hangt waarschijnlijk ook samen met de aard van zijn karakter. Een tijdgenoot heeft hem weliswaar afkeurend getypeerd als 'bedaard, voorzichtig, bijna tot achterhoudendheid toe; bescheiden, plooibaar, somtijds aan zwakheid grenzende,' maar dat was zeker niet de algemene mening. In de kring van de oud-Leidenaren werd Van der Palm hooggeacht. Daar werd zijn aanwezigheid zeer op prijs gesteld en hij werd er ontvangen als een geliefde leermeester. Een van hen, Nicolaas Beets, die Van der Palm door familiebanden van nabij heeft meegemaakt, beschreef later zijn 'Leven en Karakter' en schilderde hem daarin af als een beminlijke persoonlijkheid. Betje Wolff (1738-1804), schrijfster van zeer levend Nederlands, en overtuigd patriot, had eerder al over hem gezegd: 'Die Van der Palm komt al na bij het ideaal der menschelijke volkomenheid'. Dat zal niet over iedereen gezegd worden. Betje Wolff zou zeker hebben ingestemd met mijn poging om die man aan de vergetelheid te ontrukken.